

HOZIRGI O‘ZBEK TILIDA SO‘Z MA‘NOLARINING KENGAYISHI VA TORAYISHI

Jo‘rayeva Dilnura

Annotatsiya: *Til jamiyat bilan birga yashaydi va doimo o‘zgarib boradi. Fan-texnika taraqqiyoti, internet, madaniyat va kundalik hayotdagi yangiliklar tilga ham ta’sir qiladi. Natijada ayrim so‘zlarning ma’nosi kengayadi, ayrimlariniki esa torayadi. Ma’no kengayishi bir so‘zning yangi tushunchalarni ham ifodalay boshlashini bildirsa, ma’no torayishi uning faqat ma’lum bir doirada qo‘llanishini anglatadi. Ushbu maqolada hozirgi o‘zbek tilidagi ana shu semantik jarayonlar, ularning sabablari va til taraqqiyotidagi o‘rni sodda va tushunarli tarzda yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *semantika, so‘z ma’nosi, ma’no kengayishi, ma’no torayishi, o‘zbek tili, til taraqqiyoti, leksikologiya, semantik o‘zgarish.*

Til inson tafakkuri va madaniyatining eng muhim vositalaridan biridir. Jamiyat rivojlangan sari til ham o‘zgaradi, boyiydi va yangi shakllarga ega bo‘ladi. Ayniqsa, lug‘at tarkibidagi so‘zlarning ma’nolari vaqt o‘tishi bilan yangilanib boradi. Ba’zi so‘zlar yangi ma’nolarni qabul qilsa, ayrimlari esa avvalgiga qaraganda torroq ma’noda ishlatila boshlaydi.

So‘z ma’nosining kengayishi deganda, biror so‘z dastlab faqat bitta predmet yoki hodisani bildirgan bo‘lsa, keyinchalik boshqa tushunchalarga nisbatan ham qo‘llanilishi tushuniladi. Bu holat ko‘pincha ilm-fan, texnologiya va kundalik hayotdagi yangiliklar bilan bog‘liq bo‘ladi.

Masalan, “oyna” so‘zi ilgari faqat uy jihozi ma’nosida ishlatilgan. Hozir esa kompyuter yoki telefon ekraniga nisbatan ham “oyna” so‘zi qo‘llanadi. Xuddi shuningdek, “tarmoq” so‘zi avval daraxt shoxlari yoki to‘r ma’nosida ishlatilgan bo‘lsa, bugungi kunda internet, aloqa va ijtimoiy media bilan bog‘liq tushunchalarni ham anglatadi.

Ma’no kengayishida o‘xshashlik muhim rol o‘ynaydi. Inson yangi narsalarni ifodalash uchun mavjud so‘zlardan foydalanadi. Masalan, “sichqon” so‘zi hayvon nomi bo‘lish bilan birga kompyuter qurilmasi nomi sifatida ham ishlatiladi. Chunki uning shakli oddiy sichqonga o‘xshatilgan. Yana bir misol — “virus” so‘zi. Dastlab biologik tushuncha sifatida ishlatilgan bu so‘z, keyinchalik kompyuter tizimiga zarar yetkazuvchi dasturlarni ham ifodalay boshladi.

Bugungi kunda internet va ommaviy axborot vositalari ham ma’no kengayishiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. “Platforma”, “profil”, “kanal”, “sahifa” kabi so‘zlar ilgari boshqa

ma'nolarda ishlatilgan bo'lsa, hozir ular raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog'liq holda qo'llanmoqda.

So'z ma'nosining torayishi esa buning aksi hisoblanadi. Ya'ni avval keng ma'noda ishlatilgan so'z vaqt o'tishi bilan faqat ma'lum bir sohada yoki tushunchaga nisbatan qo'llanadigan bo'lib qoladi.

Masalan, qadimgi turkiy tillarda "devon" so'zi yig'in, kengash yoki davlat idorasi kabi bir necha ma'noni bildirgan. Hozirgi o'zbek tilida esa bu so'z asosan she'riy to'plam yoki rasmiy daftar ma'nosida ishlatiladi. Shuningdek, "tabib" so'zi ilgari umumiy ma'noda davolovchi kishini bildirgan bo'lsa, bugungi kunda ko'proq xalq tabobati bilan shug'ullanuvchi shaxs ma'nosida qo'llanadi.

Ma'no torayishiga ilm-fan rivoji, kasblarning ixtisoslashuvi va terminlarning aniq bo'lishiga ehtiyoj sabab bo'ladi. Masalan, "doktor" so'zi ilgari bilimdon yoki olim kishini bildirgan bo'lsa, bugungi kunda asosan tibbiyot xodimi yoki ilmiy darajaga ega shaxs ma'nosida ishlatiladi.

So'z ma'nolarining kengayishi va torayishi tilning tabiiy rivojlanish jarayonidir. Bu hodisalar tilning jamiyat ehtiyojlariga moslashib borishini ko'rsatadi. Ayniqsa, zamonaviy texnologiyalar paydo bo'lishi bilan ko'plab yangi ma'nolar yuzaga kelmoqda.

Semantik o'zgarishlar tilshunoslikda muhim tadqiqot mavzularidan biri hisoblanadi. Chunki ular xalqning tafakkuri, dunyoqarashi va madaniy taraqqiyotini aks ettiradi. O'zbek tilidagi ma'no kengayishi va torayishi hodisalari ham xalq hayoti va tarixiy rivoji bilan uzviy bog'liq holda shakllangan.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi o'zbek tilida so'z ma'nolarining kengayishi va torayishi til taraqqiyotining muhim ko'rinishlaridan biridir. Ma'no kengayishi til boyligini oshirsa, ma'no torayishi tushunchalarning yanada aniq va ixtisoslashgan holda qo'llanishiga yordam beradi. Bu jarayonlar o'zbek tilining doimiy ravishda rivojlanib borayotganini yaqqol ko'rsatadi. O'zbek tilida so'z ma'nolarining kengayishi va torayishi - bu tilning dinamikasi va rivojlanish jarayonlaridan biridir. Har bir til, vaqt o'tishi bilan, o'z ichiga yangi so'zlar, iboralar va ma'nolarni oladi. Bu jarayon O'zbek tilida ham o'z aksini topmoqda.

So'z ma'nolarining kengayishi ko'pincha ijtimoiy, madaniy va texnologik o'zgarishlar bilan bog'liq. Masalan, globalizatsiya jarayonida boshqa tillardan kirgan so'zlar va iboralar O'zbek tilida yangi ma'nolarni shakllantirishga yordam beradi. Internet va raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan yangi so'zlar paydo bo'lmoqda. "Blog", "vlog", "smartfon" kabi so'zlar ko'plab yoshlar orasida keng tarqalgan. Ushbu so'zlar dastlab ingliz tilidan olingan bo'lsa-da, ular O'zbek tilida o'z ma'nosini topdi va kengayib bormoqda. Shuningdek, eski so'zlarning yangi ma'nolarga ega bo'lishi ham kengayish jarayonining bir qismidir. Misol uchun, "dost" so'zi eski o'zbek adabiyotida yaqin do'st yoki birodar ma'nosida ishlatilgan bo'lsa, bugungi

kunda bu so'z ko'proq ijtimoiy tarmoqlarda tanishlar yoki do'stlar uchun ishlatiladi. Bu esa tilning zamonaviylashuvini ko'rsatadi. Biroq, so'z ma'nolarining torayishi ham muhim ahamiyatga ega. Ba'zi so'zlar o'z eski ma'nolarini yo'qotib, faqat bir yoki ikki kontekstda ishlatilishi mumkin. Masalan, "maktab" so'zi avval maktabdan tashqari ta'lim muassasalarini ham anglatgan bo'lsa, hozirda u asosan umumta'lim maktablarini bildiradi. Bu jarayon tilning aniqroq va samaraliroq bo'lishini ta'minlaydi. Torayish jarayoni ko'pincha so'zlarning semantik maydonining torayishi bilan bog'liq. Boshqa so'zlar esa o'z ma'nosini yo'qotib, faqat bir kontekstda ishlatiladi. Misol uchun, "yurak" so'zi avval ko'p ma'nolarda ishlatilgan bo'lsa, hozirda asosan biologik organ sifatida tan olinadi.

O'zbek tilida so'z ma'nolarining kengayishi va torayishi — bu zamonaviy hayotning bir qismi. Bu jarayon nafaqat tilning o'zgarishini, balki jamiyatning rivojlanishini ham ko'rsatadi. Yosh avlodlar eski an'analarni davom ettirishi bilan birga, yangi tendentsiyalarni ham qabul qilishmoqda. Natijada, O'zbek tili yanada boyib bormoqda. Kelajakda O'zbek tilining rivojlanishi davom etadi. Yangi texnologiyalar va madaniyatlar ta'siri ostida, so'z ma'nolari yanada kengayishi mumkin. Shuningdek, eski so'zlarning yangi ma'nolarini kashf etish ham davom etadi. Bu jarayonni kuzatish va tahlil qilish tilshunoslar uchun qiziqarli va muhim vazifa bo'lib qoladi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbek tilida so'z ma'nolarining kengayishi va torayishi - bu murakkab va qiziqarli jarayon bo'lib, u tilning rivojlanishi va jamiyatning o'zgarishini aks ettiradi. Bu jarayon davom etaveradi va O'zbek tilining boyligini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. G'ulomov A., Asqarova M. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: O'qituvchi, 1987.
2. Rahmatullayev Sh. *O'zbek tili leksikologiyasi va frazeologiyasi*. Toshkent: Universitet, 2010.
3. Mahmudov N. *Tilshunoslik nazariyasi va metodologiyasi*. Toshkent: Fan, 2013.
4. Jamolxonov H. *Hozirgi o'zbek tilining nazariy masalalari*. Toshkent: Mumtoz so'z, 2015.
5. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. 5 jildlik. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2020.